

WITOLD MOLIĆ

WYDZIAŁ HISTORII UAM (EMER.)
<https://orcid.org/0000-0002-2798-6303>

O POTRZEBIE NAUKOWEJ BIOGRAFII WŁADYSŁAWA ZAMOYSKIEGO (1853–1924)

Władysław Zamoyski zapisał się w dziejach Polski przede wszystkim jako twórca Fundacji „Zakłady Kórnickie”. Postacią szerzej znaną stał się po nabyciu w 1889 r. dóbr zakopiańskich. Wtedy też wszedł w zatarg majątkowy z księciem Christianem Hohenlohe o część Tatr Wysokich, który szybko przekształcił się w spór graniczny między Galicją a Węgrami, ostatecznie zakończony w 1902 r. wyrokiem sądu międzynarodowego w Grazu włączającym okolice Morskiego Oka w granice ziem polskich. W znaczącym stopniu Zamoyski przyczynił się także do rozwoju Zakopanego, m.in. do zbudowania linii kolejowej Chabówka – Zakopane i szosy do Morskiego Oka. Mniej znany jest wkład Zamoyskiego w walkę o ziemię w zaborze pruskim w okresie nasilenia germanizacji na przełomie XIX i XX w., głównie przez pomoc przy założeniu w 1887 r. i wspieranie rozwoju Banku Ziemskiego w Poznaniu oraz dokupywanie do dominium kórnickiego majątków ziemskich i gospodarstw chłopskich. O ile w sporze o Morskie Oko i w powiększaniu majątku kórnickiego korzystał z pomocy szeregu osób (Oswalda Balzera, Zygmunta Celichowskiego i innych), to założenie Fundacji „Zakłady Kórnickie” – jako niepodzielnego daru narodowego – było dziełem jego życia w pełnym tego

słowa znaczeniu, powstałym „z gorącego umiłowania Ojczyzny i z pragnienia, by tych Zakładów praca nie przestała z Bożą pomocą, przy udziale synów wszystkich ziem polskich, w najdalsze czasy polskiej służyć sprawie [...]”¹. Fundację utworzył z przesłaniem ideowym, opracował przy pomocy wybitnych prawników jej statut oraz dopilnował przyjęcia tuż przed swoją śmiercią przez Radę Ministrów aktu fundacyjnego. Dar dla narodu polskiego ostatniego właściciela dóbr kórnickich swą skalą znacznie przewyższał inne fundacje, notabene rzadko tworzone przez polskich arystokratów. Obejmował on 19 661 ha ziemi (w tym 13 123 ha w Poznańskim i 6538 ha w Zakopanem), Zamek w Kórniku z bogatymi zbiorami muzealnymi i wspaniałą biblioteką z kilkunastoma tysiącami starodruków i cennych rękopisów, kilkanaście obiektów przy zamkowych i pałac w Poznaniu. Po jednomyślnym przyjęciu i zatwierdzeniu ustawy przez Sejm, a następnie przez Senat Rzeczypospolitej Fundacja „Zakłady Kórnickie” rozpoczęła działalność w połowie 1925 r. Należała do największych i najlepiej uposażonych fundacji w okresie międzywojennym, nie tylko w Polsce, co wymaga jednakże badań porównawczych.

Po tym krótkim uzasadnieniu nie ulega wątpliwości, że Władysław Zamoyski zasługuje na pełną i gruntowną naukową monografię. Mimo kilku prób dotąd takiej monografii się nie doczekał. Osią narracji, swoistym *leitmotivem* przewijającym się przez kolejne rozdziały, powinna być droga prowadząca Władysława Zamoyskiego do utworzenia Fundacji „Zakłady Kórnickie”.

*

Działalność i zasługi Władysława Zamoyskiego stały się przedmiotem zainteresowań i badań niektórych pracowników Biblioteki Kórnickiej w latach 70. minionego stulecia, a zatem dopiero około pół wieku po jego śmierci. Zbigniew Kalisz napisał wówczas i obronił w Instytucie Historii UAM (1977) pracę doktorską poświęconą dziejom Fundacji „Zakłady Kórnickie” w latach 1925–1953, opisał w niej starania Zamoyskiego prowadzące do jej utworzenia. Mniej więcej w tym samym czasie Zofia Nowak rozpoczęła badania nad życiem i działalnością hrabiego, a pierwsze ich wyniki przedstawiła w solidnie udokumentowanym artykule o przejęciu przez niego dóbr kórnickich w spadku po Janie Działyńskim². W przypisie 1 tegoż artykułu zamieściła informację, że Władysławem Zamoyskim

¹ Cyt. za: Maria Łuczak, *Władysław hr. Zamoyski (1853–1924)*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003, s. 348–349.

² Zofia Nowak, *Przejęcie dóbr kórnickich przez Władysława Zamoyskiego w spadku po Janie Działyńskim*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (dalej PBK) 1978, z. 14, s. 121–143.

zamierza „zająć się w obszerniejszej pracy”. Jako miłośniczka Tatr zainteresowała się szczególnie zasługami Zamoyskiego dla Zakopanego, czego rezultatem były dwa artykuły opublikowane w latach 80. w „Pamiętniku Biblioteki Kórnickiej” o jego wybitnej i decydującej roli w sporze o Morskie Oko oraz zasługach dla budowy kolei Chabówka – Zakopane³. Zofia Nowak miała najlepsze przygotowanie i kwalifikacje do napisania wyczerpującej biografii Zamoyskiego: dobry warsztat badawczy, świetną znajomość języków obcych i pasję poznawczą. W każdy wątek wgłębiała się jednakże z nadmierną skrupulatnością, miała problemy z niezbędną selekcją faktów i w rezultacie nie objęła swymi badaniami wszystkich, zwłaszcza francuskich, okresów życia hrabiego. Przez ówczesne władze Biblioteki Kórnickiej kompetencje Zofii Nowak nie zostały wykorzystane. W 1990 r., w pełni sił twórczych i wbrew swojej woli, została odesłana na emeryturę. Mimo bolesnego formalnego rozstania nie zerwała współpracy z Biblioteką. W następnych latach opublikowała artykuł i książkę poświęconą walce o Morskie Oko⁴, a pod koniec życia zajęła się historią Zakładu Kórnickiego od założenia do 1925 r.⁵

W latach 90. minionego stulecia badania na działalnością społeczną i kulturalną Władysława Zamoyskiego prowadził Kazimierz Adamczyk. Uwieńczył je pracą doktorską napisaną pod kierunkiem prof. Bogumiły Kosmanowej i obronioną w 2001 r. na Wydziale Humanistycznym Akademii Bydgoskiej. Niestety nie udźwignął podjętego w niej tematu. Dostępne źródła wykorzystał wybiórczo i nie poradził sobie z krytyką znacznej ich części. Przedłożona rozprawa zawierała dużo pobocznych wątków i braków, nie została więc opublikowana⁶.

Impulsem dla rozszerzenia badań nad życiem i działalnością Władysława Zamoyskiego stały się dwie rocznice: 100-lecie wygrania procesu o Morskie Oko i 150. rocznica urodzin hrabiego. Dla jej uczczenia 10 listopada 2003 r. w Urzędzie Miejskim w Zakopanem odbyła się konferencja naukowa. Wygłoszone na niej referaty zostały opublikowane w pierwszej części książki *Władysław Zamoyski 1853–1924*. Jak pisze we *Wstępie* jej redaktor Stanisław Sierpowski, myślą

³ Zofia Nowak, *Władysław Zamoyski i spór o Morskie Oko w latach 1890–1909*, PBK 1986, z. 21, s. 43–136; też, *Zasługi Władysława Zamoyskiego dla budowy kolei Chabówka – Zakopane*, PBK 1988, z. 22.

⁴ Taż, *Władysław Zamoyski a spór o Morskie Oko w latach 1889–1909*, Kraków 1992.

⁵ Taż, *Historia Zakładu Kórnickiego*, cz. I: Kórnik – Lubowla – Kalwaria Zebrzydowska 1882–1889, PBK 2001, z. 25, s. 197–226; cz. II: Zakopane – Kuźnice, wrzesień 1889 – lipiec 1914, PBK 2003, z. 26, s. 31–81; cz. III: Lipiec 1914 – październik 1924, PBK 2009, z. 29, s. 93–119.

⁶ Kazimierz Adamczyk, *Działalność społeczno-kulturalna Władysława Zamoyskiego*, Bydgoszcz 2001, przekazany przez autora maszynopis znajduje się w Bibliotece Kórnickiej.

przewodnią zakopiańskiej konferencji „było podsumowanie stanu wiedzy na temat Władysława hr. Zamoyskiego oraz zmobilizowanie historyków do opisanie nieznanych lub mniej znanych faktów z jego życia. Działania te miały przyczynić się do powstania integralnej biografii tego wybitnego patrioty polskiego [...]”⁷. Pełnego podsumowania ówczesnego stanu badań tom jednakże nie przyniósł. W otwierającym część pierwszą artykule S. Sierpowski pominął kilka ważnych publikacji poświęconych działalności i zasługom twórcy Fundacji, nie wskazał luk w poświęconym mu piśmiennictwie i nie przedstawił najważniejszych postulatów badawczych⁸. Większość z następnych 12 artykułów w części pierwszej poszerzyła znacząco stan wiedzy o życiu i działalności hrabiego. Do niektórych z nich powrócę w dalszej części niniejszego tekstu. Nie ujmując im walorów poznawczych, za najcenniejszą uważam część drugą tomu, zawierającą obszernie (obejmujące 115 stron) i wzbogacone cytatami źródłowymi kalendarium życia i działalności Zamoyskiego autorstwa Marii Łuczak⁹.

Obie rocznice zaowocowały ponadto kilkoma wydawnictwami źródłowymi, niezbędnymi dla badań nad życiem i działalnością Władysława Zamoyskiego. Wyróżniają się one wszystkie szatą edytorską i starannymi krytycznymi redakcjami. Są to wspomnienia leśnika Władysława Bieńkowskiego, lekarza zakopiańskiego Andrzeja Chramca oraz opracowanie Heleny z Lubomirskich Stanisławowej Gawrońskiej¹⁰.

Przez kilkanaście lat (od początku ostatniej dekady XX w.) biografię Władysława Zamoyskiego badał dr Adam Hetnał, któremu udzielał gościny w Kórniku ówczesny dyrektor Biblioteki prof. Jerzy Wisłocki, wierząc „w zapewnienia o powstającej biografii godnej największego donatora polskiego”¹¹. Jego długie badania zaowocowały jedynie, wydaną nakładem własnym, broszurą, w której krytycznie ocenił artykuły zamieszczone w omówionym wyżej tomie¹². Zarzucając

⁷ Stanisław Sierpowski, *Wstęp*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. S. Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003, s. 7.

⁸ Stanisław Sierpowski, *Stan badań nad biografią Władysława Zamoyskiego*, tamże, s. 13–27.

⁹ Maria Łuczak, *Władysław hr. Zamoyski...*, s. 241–356.

¹⁰ Władysław Bieńkowski, *Spór o Morskie Oko. Wspomnienia*, Kórnik – Zakopane 2002; Adam Chramiec, *Wspomnienia doktora Andrzeja Chramca*, opr., wstęp i posłowie Barbara Wysocka, Kórnik – Zakopane 2006; Helena z Lubomirskich Stanisławowa Gawrońska, *Władysław Zamoyski. Zakopane – Morskie Oko*, opr., posłowie i indeks osób Zofia Nowak, Kórnik – Zakopane 2003.

¹¹ Stanisław Sierpowski, *Władysław Zamoyski kontra Bronisław Piłsudski. Uwspółcześniona lekcja historii*, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853–1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 2015, s. 113.

¹² Adam Hetnał, *Zasługi hr. Władysława Zamoyskiego juniora (1853–1924), ostatniego właściciela dóbr kórnickich i zakopiańskich, dla Polski i Polaków oraz kontrowersje wokół jego osoby i działalności*, Kórnik 2006.

autorom potknięcia i błędy faktograficzne (na ogół słusznie), sam nie ustrzegł się błędnych ocen i nadinterpretacji. Przypisywał Zamoyskiemu opinie i sądy bez powoływania się na źródła. Uwagę zwraca również brak dystansu A. Hetnała do opisywanej postaci i nadmierne przypisywanie hrabiemu różnych zasług.

W ostatnich kilkunastu latach badania naukowe nad życiem i działalnością Władysława Zamoyskiego prowadzone były głównie w Zakopanem. Wspomnieć wypada tu przede wszystkim o konferencji, zorganizowanej w dniu 5 czerwca 2009 r., z okazji 120. rocznicy nabycia dóbr zakopiańskich przez hrabiego oraz 55. rocznicy powstania Tatrzańskiego Parku Narodowego. Z wygłoszonych na niej kilku referatów tylko jeden – Mirosława Kwiecińskiego – dotyczył działalności twórcy Fundacji, a konkretnie – jego aktywności gospodarczej w pierwszych latach po nabyciu Zakopanego¹³.

Kolejną konferencję, składającą się z dwóch części, zorganizowała dyrekcja Tatrzańskiego Parku Narodowego 7 czerwca 2013 r. z okazji ogłoszonego przez Radę Miasta Zakopane „Roku Władysława Zamoyskiego”. W części naukowej pt. *Władysław hr. Zamoyski (1853–1924) i jego ród* uczestnicy wygłosili referaty m.in. o relacjach i współpracy hrabiego z Bronisławem Piłsudskim (S. Sierpowski) i Wincentym Szymborskim (K. Rataj), związkach rodzinnych i towarzyskich z arystokracją polską (K. Karolczak), działalności we Francji dla spraw polskich w latach 1907–1919 (D. Płygawko) oraz o miejscach związanych z jego aktywnością w Tatrach i na Podhalu (J.M. Roszkowski). Dwa lata później zostały one opublikowane w tomie 5 „Zeszytów Tatrzańskich”¹⁴.

*

Popularyzowanie postaci i zasług Władysława Zamoyskiego w szerszej skali rozpoczęła dopiero 60. rocznica jego śmierci w 1984 r. Z tej okazji Włodzimierz Wnuk opublikował, w poczytnym wśród inteligencji „Tygodniku Powszechnym” (1984, nr 17–18), całostronicowy, ciekawy, choć nie wolny od błędów faktograficznych, artykuł pt. *Fundacja Zamoyskich*, w którym skoncentrował się na działalności jej twórcy i późniejszych losach Fundacji¹⁵. Dwa lata później pojawiła się

¹³ Mirosław Kwieciński, *Trudne początki. Aktywność gospodarcza hrabiego Władysława Zamoyskiego w pierwszych latach po nabyciu Zakopanego*, [w:] *Działalność Zamoyskich w dobrach zakopiańskich*, Zakopane 2010, s. 49–73.

¹⁴ *Władysław hr. Zamoyski (1853–1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, red. Jerzy M. Roszkowski, „Zeszyty Tatrzańskie” 2015, t. 5.

¹⁵ Warto tu dodać, że Władysław Wnuk, zakopiańczyk z urodzenia i po matce prawnuk słynnego Sabły, postać Zamoyskiego opisał już kilkanaście lat wcześniej w swojej książce o charakterze wspomnieniowym *Moje Podhale* (Warszawa 1968) i następnych jej wydaniach.

na rynku księgarskim w ramach serii „Z dziejów Wielkopolski” zgrzebnie wydana broszura *Władysław Zamoyski* z niefortunnym, moim zdaniem, podtytułem: *Fundator Kórnik i Zakopanego pióra dziennikarza Zenona Bosackiego*¹⁶. Wyróżniała się ona atrakcyjną narracją, w niektórych miejscach ocierającą się jednakże o hagiografię. Dzięki niej i wysokiemu nakładowi (15 tys. egzemplarzy) przyczyniła się niewątpliwie do spopularyzowania postaci Władysława Zamoyskiego. Przy ówczesnym stanie badań siłą rzeczy zawierała sporo luk, błędów faktograficznych, a nawet konfabulacji, których autorzy późniejszych publikacji poświęconych ostatniemu dziedzicowi dóbr kórnickich nie zweryfikowali i podawali jako fakty z jego życia. Zdziwienie może budzić wydanie broszury gloryfikującej arystokratę Władysława Zamoyskiego w PRL-u, co kwestionuje dość rozpowszechniony pogląd o uniemożliwianiu wówczas badań nad dziejami ziemiaństwa, przynajmniej w odniesieniu do jego schyłkowego okresu.

Do spopularyzowania zasług właścicieli Zamku i dóbr kórnickich przyczyniła się książka Marcelego Kosmana *Opowieści kórnickie*, która miała trzy wydania¹⁷. Twórcy Fundacji autor poświęcił jeden z dwunastu rozdziałów pt. *Kórnik i Morskie Oko*, ukazując w nim zwięźle i, siłą rzeczy, upraszczając jego życie i działalność. W swej krótkiej opowieści skorygował, ale też utrwalił niektóre mity związane z hrabią. Książka M. Kosmana została napisana w drugiej połowie minionego stulecia, odzwierciedla zatem stan wiedzy o Działyńskich i Zamoyskich z tego czasu. W następnych dziesięcioleciach uległ on znacznemu poszerzeniu. Trzecie jej wydanie przez Fundację „Zakłady Kórnickie”, w którym autor tylko częściowo uzupełnił swoją narrację, pomijając szereg ważnych publikacji, wydaje się więc nieuzasadnione.

Postaci Władysława Zamoyskiego poświęcona była również sesja popularno-naukowa zorganizowana staraniem Wielkopolskiego Towarzystwa Kulturalnego (WTK) i Kórnickiego Towarzystwa Kulturalnego (KTK) w dniu 17 marca 1988 r. w Sali Czerwonej Pałacu Działyńskich w Poznaniu. Jej celem było poszukiwanie wzorców osobowych dla polskiej współczesności. Przyciągnęła ona wielu uczestników i została nagłośniona w środkach masowego przekazu: Ośrodku Poznańskim TVP, Poznańskiej Rozgłośni PR i lokalnej prasie. Niestety, zamiast tomu pokonferencyjnego w broszurowej publikacji znalazły się jedynie krótkie

¹⁶ Zenon Bosacki, *Władysław Zamoyski. Fundator Kórnik i Zakopanego*, Poznań 1986.

¹⁷ Marcelego Kosmana, *Opowieści kórnickie*, Poznań 1978, s. 210–224; wyd. 2, Poznań 1983, wyd. 3, Kórnik 2010.

streszczenia wygłoszonych referatów, a wydawnictwo rozpowszechniano głównie wśród członków WTK i KTK¹⁸.

Po prawie dziesięcioletniej przerwie kolejnych kilka wydawnictw popularyzujących postać Władysława Zamoyskiego ukazało się z okazji 150. rocznicy jego urodzin. Stanisław Sierpowski wkrótce po objęciu stanowiska dyrektora Biblioteki Kórnickiej, nie znając dobrze piśmiennictwa poświęconego Działyńskiemu i Zamoyskiemu, uznał pochoptnie omówioną wyżej broszurę Zenona Bosackiego za świetną pracę popularnonaukową i przyczynił się do jej drugiego poszerzonego i poprawionego wydania¹⁹. W wydaniu tym autor usunął część błędów, ale bez wcześniejszego przeprowadzenia badań luk z pierwszej edycji nie mógł uzupełnić.

W ujęciu popularnonaukowym opisał barwnie działalność i zasługi Władysława Zamoyskiego także Andrzej Kwilecki w jednym z rozdziałów swojej książki *Ziemiaństwo wielkopolskie*. Podstawę narracji stanowiły w nim opracowania i niektóre źródła drukowane, głównie pamiętniki. Autor powtórzył więc wcześniej znane fakty, wzbogacając charakterystykę twórcy Fundacji ciekawymi informacjami i wątkami o drugorzędnym znaczeniu²⁰.

Duży wkład w rozszerzenie wiedzy o życiu i działalności Władysława Zamoyskiego, zwłaszcza w Zakopanem, wniósł Jerzy M. Roszkowski. Jest on autorem broszury i kilku szkiców biograficznych o podobnej treści, eksponujących głównie rolę hrabiego w sporze o Morskie Oko oraz jego działalność i zasługi dla Zakopanego. Niestety, zawierają one też sporo uproszczeń i potknięć faktograficznych. Autor znacznie mniej miejsca poświęcił w nich działalności Zamoyskiego w zaborze pruskim, walce o ziemię, zarządzaniu dobrami kórnickimi itd. Ograniczył się do podania ogólnych informacji, jak to, że hrabia wsparł założenie Banku Ziemskiego w Poznaniu i dokupił majątki ziemskie do dominium kórnickiego²¹.

Do upowszechnienia działalności i zasług Zamoyskiego na Podhalu znacznie przyczyniło się ogłoszenie uchwałą Rady Miasta Zakopane roku 2013 rokiem obchodów jubileuszu 160-lecia urodzin Władysława Zamoyskiego oraz przez Radę

¹⁸ Władysław Zamoyski 1853–1924. *Życie i dzieło*, Poznań 1988.

¹⁹ Zenon Bosacki, *Władysław Zamoyski 1853–1924*, wyd. 2 poszerzone i poprawione, Kórnik 2002.

²⁰ Andrzej Kwilecki, *Ziemiaństwo wielkopolskie. Między wsią a miastem*, Poznań 2001, s. 466–508.

²¹ Jerzy M. Roszkowski, *Hrabia Władysław Zamoyski – człowiek i dzieło*, „Nowy Przegląd Wszechpolski” 1998, nr 5–6; tenże, *Władysław hr. Zamoyski – dobroczyńca Zakopanego*, Zakopane 2003; tenże, *Władysław hr. Zamoyski*, [w:] Zbigniew Moździerz, Jerzy M. Roszkowski, *Szlak Zamoyskiego. Przewodnik*, Zakopane 2013, s. 7–32; tenże, *Władysław hr. Zamoyski (1853–1924) – człowiek na miarę trudnych czasów*, [w:] *Władysław Zamoyski w Zakopanem*, Kórnik – Zakopane 2013, s. 22–30.

Powiatu Tatrzańskiego – Rokiem Zamoyskich. Zorganizowany z tej okazji cykl imprez przypominał osobę hrabiego, a także jego rodzinę, zasłużoną na wielu polach dla ojczyzny. Między innymi w pierwszej, popularnonaukowej części wspomnianej wyżej konferencji (zorganizowanej 7 czerwca 2013 r.) prelegenci przybliżyli uczniom szkół ponadpodstawowych zakup dóbr zakopiańskich przez Zamoyskiego, jego działalność w Zakopanem i okolicach, spór o Morskie Oko itd. Wydano ponadto, dzięki wsparciu finansowemu Urzędu Miasta Zakopane i Fundacji „Zakłady Kórnickie”, ilustrowany przewodnik *Szlak Zamoyskiego*, zawierający popularną biografię hrabiego pióra Jerzego M. Roszkowskiego oraz opis miejsc i obiektów związanych z Zamoyskim autorstwa Zbigniewa Moździerza²².

*

Przechodząc do omówienia piśmiennictwa dotyczącego kolejnych okresów życia i działalności Władysława Zamoyskiego, należy podkreślić, że o ile niektóre z nich znane są stosunkowo dobrze, o tyle inne zostały słabo rozpoznane, pozostawiając wiele niedopowiedzeń i niejasności. Okres jego dzieciństwa, wychowania i nauki w domu opisała interesująco, głównie na podstawie korespondencji rodzinnej (listów Jadwigi Zamoyskiej do męża Władysława, rodziców, sióstr Elżbiety i Marii oraz brata Jana), Katarzyna Czachowska w dwóch artykułach i monografii poświęconej *Generałowej*²³. Autorka skupiła się w nich na ukazaniu pracy pedagogiczno-wychowawczej Jadwigi i jej rezultatów, zwalczaniu wad i korygowaniu charakteru najstarszego syna. Jednak twórca przyszłej biografii naukowej Zamoyskiego nie będzie mógł ograniczyć się do wykorzystania publikacji opisujących edukację domową z perspektywy matki, ale będzie musiał sięgnąć również do innych źródeł. Od 1863 r. do uzyskania matury w 1873 r. Władysław Zamoyski uczęszczał do Liceum Karola Wielkiego w Paryżu, ekskluzywnej i jednej z najlepszych w ówczesnej Francji szkół średnich. Nie da się zbadać tego ważnego okresu w jego życiu tylko na podstawie korespondencji rodzinnej, informującej jedynie o jego problemach w szkole i pobieraniu przezeń korepetycji. Przyszły biograf będzie musiał przeprowadzić badania w Paryżu, poznać system francuskiego szkolnictwa średniego i dzieje Liceum Karola Wielkiego w drugiej połowie XIX w., sięgnąć do materiałów źródłowych w jego archiwum (jeśli się zachowało).

²² Zbigniew Moździerz, Jerzy M. Roszkowski, *Przewodnik*, Zakopane 2013.

²³ Katarzyna Czachowska, *Dom rodzinny Władysława Zamoyskiego*, PBK 2003, z. 26, s. 11–30; też, *Wychowanie i edukacja Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003, s. 29–47; też, *Generałowa Jadwiga Zamoyska. (1831–1923). Życie i dzieło*, Poznań 2011, s. 93 i n.

Po zdaniu trudnego francuskiego egzaminu maturalnego, co już samo w sobie było dużym osiągnięciem, Władysław czterokrotnie (1874, 1876, 1877, 1878) zdał egzamin wstępny do paryskiej École Polytechnique, za każdym razem bez powodzenia²⁴. Z listów matki do siostr i listów Zamoyskiego do wuja Jana Działyńskiego wynika, że mocno przeżywał kolejne niepowodzenia. Nie wiemy jednak dokładnie, jakie były ich przyczyny. Egzamin do École Polytechnique należał z pewnością do bardzo trudnych, ale czy tylko wysoki stopień trudności, a nie również brak zdolności, braki w przygotowaniu i inne przyczyny uniemożliwiły przyszlęmu założycielowi Fundacji dostanie się do renomowanej szkoły?

W międzyczasie odbył on służbę wojskową w armii francuskiej, której przebieg da się zbadać chyba tylko fragmentarycznie na podstawie korespondencji rodzinnej. Jednak cały okres edukacji domowej i szkolnej był kluczowy. W tym czasie ukształtowały się: osobowość, cechy charakteru, horyzonty intelektualne i postrzeganie świata, wady i zalety Władysława Zamoyskiego, które dawały o sobie znać w jego późniejszym życiu. Wymaga on zatem wnikliwego i wszechstronnego zbadania.

Od 15 maja 1879 do 15 sierpnia 1881 r. Zamoyski, jako członek francuskiej komisji rządowej, odbył podróż na wystawy światowe w Sydney i Melbourne (w drodze powrotnej odwiedził również Nową Zelandię, Hawaje i Stany Zjednoczone). Wokół tej wyprawy do Australii narosło w literaturze przedmiotu sporo nieścisłości, pomyłek i nadinterpretacji. Lech Paszkowski w swojej obszernej „sztandarowej” pracy poświęcił jej tylko trzy strony²⁵. Krótkie opisy podróży w broszurach Z. Bosackiego i J.M. Roszkowskiego zawierają po kilka błędów faktograficznych²⁶. Również Kazimierz Adamczyk, opierając się na lakonicznych informacjach z *Dziennika podróży*, nie poradził sobie z właściwym przedstawieniem wyprawy, określając ją wysoce niefortunnie „kaprysem młodego hrabiego”. Adam Hetnal natomiast przesadził, twierdząc, że była ona dlań „prawdziwym uniwersytetem”²⁷. Z kolei publikacje elektroniczne podróż przyszlęgo dziedzica dóbr kórnickich ukazują ciekawie, zarazem jednak upraszczająco i w ujęciu nieco sensacyjnym, poza tym nie są osadzone w szerszym kontekście historycznym²⁸. Należy tu

²⁴ Maria Łuczak, *Władysław hr. Zamoyski...*, s. 264, 267, 269–270.

²⁵ Lech Paszkowski, *Polacy w Australii i Oceanii 1790–1940*, Londyn 1962, s. 212–215.

²⁶ Zenon Bosacki, *Władysław Zamoyski...*, s. 12–14; Jerzy M. Roszkowski, *Władysław hr. Zamoyski...*, s. 9–10.

²⁷ K. Adamczyk, *Działalność społeczno-kulturalna...*, s. 143; A. Hetnal, *Zasługi hr. Władysława Zamoyskiego...*, s. 19.

²⁸ Włodzimierz Żukowski, Mikołaj Potocki, *Władysława hr. Zamoyskiego podróż dookoła świata*, Kórnik 2010, <https://www.wbc.poznan.pl/publication/144588> [dostęp 4.12.2023]; Agata Łysa-

zaznaczyć, że wystawa światowa w Sydney (1879) była pierwszym tego typu wydarzeniem na południowej półkuli. Od wystawy w Paryżu (1878) udział w wystawach światowych zaczęto traktować jako formę promocji kraju, pawilony stały się miejscem narodowych ekspozycji i wznoszone były nie przez gospodarzy, a przez wystawców z poszczególnych krajów. Podróż Władysława Zamoyskiego z delegacją francuską do Australii to nadal w dużym stopniu tajemnicza historia. Jego przyszły biograf powinien zbadać skład francuskiej komisji oraz ustalić: czy na pewno był delegatem rządowym, jakie powierzono mu zadania i jak się z nich wywiązał (z korespondencji rodzinnej wynika, że był zajęty przy urządzeniu pawilonu francuskiego w Sydney, a następnie na wystawie w Melbourne, która cieszyła się znacznie większym zainteresowaniem). W międzyczasie spotykał się z wieloma osobistościami oraz podróżował po Nowej Południowej Walii, Nowej Kaledonii i Tasmanii, poznawał tamtejszy przemysł i górnictwo, odwiedzał osady poszukiwaczy złota, przyglądał się maszynom do rozdrabniania minerałów, interesował się australijskim kolejnictwem i szkolnictwem. Wyprawa czeka więc na wnikliwsze niż dotąd zbadanie także pod kątem jej znaczenia edukacyjnego dla Zamoyskiego, ukazania, jak wyzwał się podczas jej trwania z traumy spowodowanej kolejnymi czterema porażkami na egzaminach do paryskiej École Polytechnique, o której pisał m.in. w liście do Jana Działyńskiego. Należałoby ją przeanalizować całościowo, wykorzystując nie tylko materiały przechowywane w Bibliotece Kórnickiej²⁹, ale również prasę francuską i australijską oraz ewentualnie akta komisji rządowej (jeśli zachowały się w archiwum francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych).

Podczas pobytu Władysława Zamoyskiego w Australii zmarł jego wuj Jan Działyński (30 marca 1880 r.), który w testamentie, spisany w zamku kórnickim tuż przed śmiercią, uczynił go swoim „uniwersalnym sukcesorem”. Okoliczności sporządzenia testamentu ostatniego z rodu Działyńskich opisał Andrzej Mężyński³⁰, a Zofia Nowak, w wymienionym wyżej artykule, przedstawiła przejęcie spadku przez Zamoyskiego od strony prawnej i „faktyczną jego wysokość”. Pisała ona: „Myślę, że Jan Działyński przeczuł w tym młodzieńcu, który niczym szczególnie dotychczas się nie odznaczył, pokrewieństwo postaw ideowych

kowska-Trzoss, *Kierunek Australia! Władysława Zamoyskiego podróż na koniec świata*, https://www.historiaposzukaj.pl/wiedza/osoby,1610,osoba_wladyslaw_zamoyski.html [dostęp 4.12.2023].

²⁹ Materiały dotyczące pobytu Władysława Zamoyskiego w Australii w latach 1879–1881, BK 7704.

³⁰ Andrzej Mężyński, *Jan Działyński 1829–1880*, Wrocław 1987, s. 295–299.

i to zaważyło na wybraniu właśnie jego na sukcesora”, oraz niżej w przypisie: „W kwestii tej wypowiadam się tylko hipotetycznie, na postawienie jakiejkolwiek tezy brak mi na razie materiału”³¹. W literaturze przedmiotu utrwalił się jednakże pogląd, że Jan Działyński, czyniąc Władysława swoim generalnym spadkobiercą, dokonał wyboru najlepszego z możliwych. Ostatni z Działyńskich miał atoli jeszcze czterech innych siostrzeńców: synów swojej najstarszej siostry Elżbiety – Zygmunta (ur. 1853) i Zdzisława (ur. 1859) Czartoryskich oraz dwóch synów młodszej siostry Marii – Jana (ur. 1859) i Adama Zygmunta (ur. 1861) Grudzińskich. Dwaj ostatni byli wujowi Janowi chyba najmniej znani i w chwili jego śmierci jeszcze zbyt młodzi, choć później uporczywie i bezskutecznie domagali się swojego udziału w spadku³². Władysława Zamoyskiego, nazywanego „Władysiem”, Jan Działyński poznał – jak można sądzić – najlepiej ze wszystkich swoich siostrzeńców, zwłaszcza podczas kilkuletniego pobytu na emigracji w Paryżu po upadku powstania styczniowego. Obserwował uważnie rozwój i poczynania siostrzeńca w wieku młodzieńczym i pomagał Jadwidze w jego wychowywaniu. „Dostrzegał w nim najprawdopodobniej wcześniej ujawnione predyspozycje do poświęceń na rzecz spraw publicznych”³³. „Władysia” miał podobno upatrzeć sobie na swojego spadkobiercę już w połowie lat 70. W tym kontekście budzi zdziwienie jego nieprzygotowywanie do objęcia kórnickiego majątku, do czego przydatne byłyby poznanie realiów zaboru pruskiego i studia rolnicze na którejś z niemieckich uczelni. Mógłby zostać przyjęty do niej bez zdawania egzaminu wstępnego, tak trudnego i uciążliwego, jak do École Polytechnique. Takiej opcji chyba jednak w ogóle nie rozważano. Relacje i więzi łączące Władysława z „wujaszkiem” Janem wymagają zatem wnikliwego zbadania.

Przybycie Zamoyskiego z matką Jadwigą i siostrą Marią do Kórniku w końcu sierpnia 1881 r. opisał Andrzej Kwilecki³⁴. Przez następne dwa miesiące Zamoyscy poznawali majątek i poszczególne rodziny. Generałowa pisała w liście do księdza, późniejszego kardynała, Adolfa Perraud: „my nie znamy się na niczym, co jest potrzebne, by dobrze gospodarować”³⁵. Odziedziczony majątek był obciążony długami i dożywociami dla matki i żony Jana Działyńskiego, a zamek kórnicki w złym stanie i wymagał śpiesznej restauracji, muzeum i biblioteka nie tylko nie

³¹ Zofia Nowak, *Przejęcie dóbr kórnickich...*, s. 122.

³² Tamże, s. 125–126.

³³ Andrzej Mężyński, *Jan Działyński...*, s. 297.

³⁴ Andrzej Kwilecki, *Przyjazd Zamoyskich do Kórniku w 1881 roku*, PBK 2001, z. 25, s. 191–195.

³⁵ Tamże, s. 193.

przynosiły dochodów, ale jeszcze potrzebowały dużych nakładów na utrzymanie, konserwację i ewentualne powiększanie zbiorów. Młody spadkobierca znalazł się – jak wykazała Zofia Nowak – w ciężkiej sytuacji finansowej³⁶. Hrabia zabrał się energicznie do pracy. Szczegółowo kontrolował majątki nie tylko swoje, ale także matki, powiększając przez inwestycje melioracyjne, zbudowanie gorzelni w Trzebawiu oraz przez wcześniejszy zakup Gądek i Żrenicy, ich „substancję”³⁷. Jego działalność w tym krótkim okresie do przymusowego (wskutek rugów pruskich) opuszczenia Wielkopolski w 1885 r. nie została jeszcze dokładnie zbadana. Podobnie rzecz wygląda z aktywnością w następnym kilkuletnim okresie (1886–1889), w którym m.in. znacznie przyczynił się do zebrania kapitałów niezbędnych do założenia Banku Ziemskiego w Poznaniu.

W maju 1889 r. Władysław Zamoyski kupił na licytacji w Nowym Targu (przez podstawionego pełnomocnika Józefa Rettingera) dobra zakopiańskie, zyskując rozgłos nie tylko w Galicji, ale również w pozostałych dwóch zaborach³⁸. W następnym ćwierćwieczu (do wyjazdu do Francji w 1914 r.) w nabytych dobrach przede wszystkim odbudowywał przetrzebioną rabunkową gospodarkę poprzednich właścicieli lasy pasa regli, unikając nowych wyrębów oraz walcząc skutecznie ze szkodnikami. W dużym stopniu to właśnie hrabiemu zawdzięczamy wysoki obecnie stan zadrzewienia polskich Tatr. Zrealizował też szereg inwestycji. Gospodarka w dobrach zakopiańskich była podzielona na sześć działów, a mianowicie na: dominium, las Bukowina, las Kościeliska, tartak Zwierzyniec, papiernie (górną i dolną) i propinację. Ostatni dział doczekał się wnikliwego zbadania i omówienia w artykule Mirosława Kwiecińskiego³⁹. Na tle stosunków prawnych w Galicji autor opisał w nim zasięg terytorialny, sposób organizacji i wyniki finansowe propinacji Zamoyskiego, wykazując bardzo duży udział dochodu z niej w ogólnym zysku z dóbr zakopiańskich. W innym artykule, do którego powrócimy jeszcze w dalszych rozważaniach, M. Kwieciński ukazał w kontekście historycznym wykorzystane szanse i stracone okazje gospodarczych działań, przed jakimi hrabia stanął w pierwszych latach po nabyciu Zakopanego⁴⁰. Dobry punkt wyj-

³⁶ Zofia Nowak, *Przejęcie dóbr kórnickich...*, s. 130 i n.

³⁷ Barbara Wysocka, *Plenipotent*, PBK 1996, z. 24, s. 67.

³⁸ Proces nabycia tych dóbr oraz związane z nim zabiegi i koszty były wielokrotnie przedstawiane w różnych publikacjach. Do często cytowanych należy zwłaszcza tekst Henryka Sienkiewicza.

³⁹ Mirosław Kwieciński, *Propinacja w działalności gospodarczej Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Działalność Zamoyskich w dobrach zakopiańskich*, Zakopane 2010, s. 121–179.

⁴⁰ Tenże, *Trudne początki...*

ścia do badań nad aktywnością ekonomiczną Zamoyskiego, zwłaszcza w lasach dóbr zakopiańskich (obejmowały one 5462 ha – aż 90% areалу całości), stanowią artykuły Jerzego M. Roszkowskiego o dobrach Zakopane – Kościelisko za jego poprzedników w latach 1805–1889 oraz Piotra Bąka i Marcina Guzika opisujący majątek zakopiański w 1889 r.⁴¹ Lasom w dobrach zakopiańskich solidny, aczkolwiek niewyczerpujący problematyki, artykuł poświęciła Edyta Bątkiewicz⁴². Na podstawie źródeł archiwalnych i drukowanych autorka opisała w zarysie zarządzanie, zdewastowanych przez poprzednich właścicieli, lasów zakopiańskich, zwalczanie w nich plagi kornika drukarza, łowiectwo, rybołówstwo itd. Wymienić wypada tu również artykuł Władysława Chałupki, w którym autor, ocierając się o hagiografię, powierzchownie opisał umiłowanie lasu Władysława Zamoyskiego⁴³. Gospodarka w dobrach zakopiańskich i rola właściciela w zarządzaniu nią stanowią temat sam w sobie. Mógłby być on tematem rozprawy doktorskiej.

Około 1889 r. Zakopane było wioską z 3 tys. mieszkańców, aspirującą do miana modnego kurortu, a ponad dekadę później – uzdrowiskiem, w którym mieszkało 5768 osób. Prawa miejskie otrzymało dopiero w 1933 r. Zamoyski ma duże zasługi w jego rozwoju. Wybudował i oddał do użytku w 1899 r. linię kolejową z Zakopanego do Chabówki, która już od 1884 r. posiadała połączenie z Krakowem. Służyła ona nie tylko komunikacji pasażerskiej, wygodnej dla kuracjuszy, turystów i miejscowej ludności, ale również do transportu towarowego. Widząc niedostatki zakopiańskiego handlu, oferującego towary kiepskiej jakości po wygórowanych cenach, doprowadził do utworzenia w 1892 r. Spółki Handlowej, wnosząc połowę kapitału założycielskiego i wspierając jej rozwój. Zyskała ona szybko uznanie wśród górali i zakopiańskich gości. Zamoyski znacznie przyczynił się także do budowy wodociągów (1905) i przez wybudowanie elektrowni (1914) do elektryfikacji Zakopanego; wybudował tamę na Bystrej i partycypował w budowie szosy Zakopane – Morskie Oko. Był jednym z głównych dobroczyńców i twórców Muzeum Tatrzańskiego oraz hojnym sponsorem założonego w 1894 r. zakopiańskiego gniazda „Sokoła”, któremu ofiarował grunt pod boisko

⁴¹ Jerzy M. Roszkowski, *Dobra Zakopane – Kościelisko za poprzedników hr. Władysława Zamoyskiego (1805–1889)*, [w:] *Działalność Zamoyskich w dobrach zakopiańskich*, Zakopane 2010, s. 9–25; Piotr Bąk, Marcin Guzik, *Obraz dóbr zakopiańskich w 1889 r. na podstawie map katastralnych, ksiąg gruntowych i operatu urządzania lasu*, tamże, s. 27–48.

⁴² Edyta Bątkiewicz, *Zakopiańskie lasy Władysława Zamoyskiego*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej” 2014, t. 13, s. 9–28.

⁴³ Władysław Chałupka, *Władysława Zamoyskiego umiłowanie lasu*, PBK 2005, z. 27, s. 80–90.

przy ul. Jagiellońskiej i udzielił pomocy finansowej, niezbędnej do zakupu działki pod siedzibę przy ul. Orlicza. Wspierał prowadzoną przez matkę Szkołę Domowej Pracy Kobiet w Kuźnicach; zakonowi albertynów przekazał w użytkowanie dosyć rozległy teren w rejonie zakopiańskich Kuźnic, na którym w 1885 r. brat Albert (Adam Chmielowski) i jego współbracia wybudowali klasztor.

W literaturze naukowej zasług Władysława Zamoyskiego dla Zakopanego długo jednakże nie doceniano. Jeszcze w wydanych w 1991 r. dwutomowych dziejach Zakopanego jest on tylko kilkakrotnie wzmiankowany, głównie w rozdziale Ireny Homoli⁴⁴. Rolę hrabiego w zainicjowaniu i realizacji budowy linii kolejowej Chabówka – Zakopane (na podstawie archiwaliów przechowywanych w Bibliotece Kórnickiej, materiałów Towarzystwa Akcyjnego tej kolei żelaznej i ówczesnej prasy) przedstawiła rzetelnie i wyczerpująco Zofia Nowak w wymienionym wyżej artykule⁴⁵. Jej ustalenia niezbyt umiejętnie wykorzystali w pierwszym rozdziale autorzy książki wydanej z okazji 100. rocznicy wybudowania tej linii kolejowej⁴⁶. Natomiast Stanisław Żerko swój artykuł poświęcony staraniom Zamoyskiego o budowę kolei zakopiańskiej oparł głównie na dwóch wyżej wspomnianych publikacjach, nie wnosząc nic nowego⁴⁷. Utworzenie i działalność Spółki Handlowej w Zakopanem, sponsorowanej w pewnym sensie przez hrabiego, opisał interesująco na tle handlu galicyjskiego Mirosław Kwieciński. Szkoda, że zrezygnował z przedstawienia jej rozliczeń finansowych (nie zawsze zresztą czytelnych), uznając za ważniejsze ukazanie samej idei przedsięwzięcia⁴⁸. Zasługom Zamoyskiego dla zbudowania sieci wodociągów w stolicy polskich Tatr poświęcona była publikacja wydana z okazji 100. rocznicy ich uruchomienia⁴⁹, a wkład hrabiego w rozwój Muzeum Tatrzańskiego i zakopiańskiego „Sokoła” opisał w dwóch kolejnych swoich artykułach Jerzy M. Roszkowski⁵⁰. Nawiązując do jednej z ośmiu

⁴⁴ Irena Homola, *Od wsi do uzdrowiska. Zakopane w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Zakopane: czterysta lat dziejów*, red. Renata Dutkova, t. I, Kraków 1991, s. 170–222.

⁴⁵ Zofia Nowak, *Zasługi Władysława Zamoyskiego...*

⁴⁶ Ewa Jeleń, Jan Krupski, *Stacja końcowa Zakopane. 100 lat kolei zakopiańskiej 1899–1999*, Warszawa 1999, s. 9–32.

⁴⁷ Stanisław Żerko, *Starania Władysława Zamoyskiego o budowę linii kolejowej Chabówka – Zakopane*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003, s. 97–119.

⁴⁸ Mirosław Kwieciński, *Trudne początki...*, s. 72.

⁴⁹ *Zakopiańskie wodociągi i kanalizacja 1905–2005*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 2006.

⁵⁰ Tenże, *Władysław hr. Zamoyski – współtwórca zakopiańskiego „Sokoła”*, [w:] *Krajowy Zlot Sokolstwa Polskiego. 110 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Zakopanem*, red. Andrzej Łopata, Kraków 2004; tenże, *Władysław hr. Zamoyski – muzeolog, mecenas, protektor Muzeum Tatrzańskiego*,

sekwencji polichromii, namalowanej w latach 1932–1934 przez Janusza Kotarbińskiego w zakopiańskim kościele pw. Najświętszej Rodziny, Wiesław Ratajczak w opublikowanym przed kilkoma laty artykule omówił z kolei wspólny rys duchowości i szczególnie charakter relacji między Bratem Albertem (Adamem Chmielowskim) a Władysławem Zamoyskim, dzięki któremu powstało pod Tatrami miejsce szczególne dla duchowości albertyńskiej – pustelnia na Kalatówkach⁵¹. Autor biografii Zamoyskiego, pragnący ująć całość jego dorobku, w tym inicjowanie i zaangażowanie w różnego rodzaju przedsięwzięcia, finansowe wspieranie instytucji, towarzystw, inwestycji komunalnych w Zakopanem, będzie musiał wspomnieć również o zaniechaniach hrabiego. W tym aspekcie istotna będzie odpowiedź na pytanie, dlaczego nie wykorzystał on turystycznych i uzdrowiskowych walorów Zakopanego, choćby przez wybudowanie dochodowych, wysokiej klasy hoteli i pensjonatów?

Po objęciu dóbr zakopiańskich Władysław Zamoyski stał się stroną w galicyjsko-węgierskim konflikcie o Morskie Oko. W konflikt, który z czasem eskalował, zaangażował się z dużą intensywnością. Bronił nie tylko praw „państwa zakopiańskiego”, ale przede wszystkim terytorium polskiego. Nie zważając na koszty i trudności, przeciwstawiał się energicznie księciu Christianowi Hohenlohemu i władzom węgierskim, doprowadzając do korzystnego dla Polaków finału sporu w sądzie rozjemczym w Grazu. W zależności od sytuacji Zamoyski występował w tym sporze jawnie lub – co zdarzało się znacznie częściej – nieoficjalnie. To sprawiło, że w części publikacji decydująca rola, jaką w konflikcie odegrał hrabia, była często pomijana. Badania naukowe nad przebiegiem sporu zapoczątkowała Zofia Nowak. Analizując wnikliwie materiały źródłowe przechowywane w Bibliotece Kórnickiej oraz prasę współczesną, w obszernym artykule opublikowanym w połowie lat 80. opisała nabycie dóbr zakopiańskich przez Władysława Zamoyskiego, przedmiot sporu o Morskie Oko, jego przebieg w latach 1889–1902 i proces w sądzie rozjemczym w Grazu, zakończony przyznaniem Galicji spornego terytorium⁵². W wersji rozszerzonej wyniki swoich badań przedstawiła w wydanej kilka lat później książce. Rolę hrabiego w sporze wyeksponowała ponadto w referacie wygłoszonym na sesji naukowej poświęconej 90. rocznicy procesu

[w:] *O ojcach założycielach i pierwszych budowniczych Muzeum Tatrzańskiego. Pokłosie sympozjum z okazji 120-lecia zawiązania się TMT i narodzin MT oraz 120-lecia urodzin Juliusza Zborowskiego, odbytego w Zakopanem 25 września 2008 r.*, red. Mieczysław Rokosz, Zakopane 2012, s. 137–142.

⁵¹ Wiesław Ratajczak, *Św. Franciszek, św. Albert i Władysław Zamoyski. Wyimek z duchowej historii Zakopanego*, PBK 2018, z. 35, s. 57–70.

⁵² Zofia Nowak, *Przejęcie dóbr kórnickich...*

w Grazu, opublikowanym w tomie pokonferencyjnym⁵³. Duży wkład do badań nad sporem o Morskie Oko, w tym roli, jaką odegrał w nim Zamoyski, wniósł również Jerzy M. Roszkowski, autor kilku artykułów i książki poświęconych temu zagadnieniu. Ukazał w nich genezę i przebieg konfliktu w latach 1811–1909 oraz sylwetki zasłużonych obrońców polskich Tatr: Władysława hr. Zamoyskiego, Oswalda Balzera, Aleksandra Mniszka Tchorznickiego. Opublikował również, wcześniej niewykorzystany, maszynopis wspomnień tego ostatniego, przechowywany w Muzeum Historycznym w Sanoku⁵⁴. Z okazji rocznic związanych z Morskim Okiem temat stał się modny; równocześnie ukazały się więc także publikacje powierzchowne i zawierające poważne błędy faktograficzne⁵⁵. Historia długiego sporu o Morskie Oko została zatem w szerokim zakresie zbadana, choć są jeszcze luki, na co zwrócił uwagę Jacek Matuszewski w opublikowanym niedawno artykule⁵⁶. Mimo pewnych braków istniejąca literatura stanowi, jak sądzę, wystarczającą podstawę do ukazania roli, jaką w konflikcie o Tatry odegrał Władysław Zamoyski, w jego pełnej naukowej biografii.

W znacznie mniejszym stopniu niż działalność społeczna i gospodarcza w Zakopanem został zbadany wkład Zamoyskiego w polsko-niemiecką rywalizację o ziemię w Poznańskim na przełomie XIX i XX w. Wymienić można tu tylko jeden krótki artykuł *Obrońca polskiej ziemi* pióra Barbary Wysockiej, będący przerobioną wersją dużego fragmentu artykułu tejże autorki o Zygmuncie Celichowskim, plenipotentie hrabiego w dobrach kórnickich⁵⁷. Najważniejszym zadaniem życiowym Zamoyskiego, na którym skupiał on wszystkie siły i środki, była obrona polskiej ziemi przed przejściem w obce ręce. O ile nabycie przezeń dóbr zakopiańskich zostało w literaturze historycznej opisane i stało się powszechnie znane, to jego zasługi na tym polu dla Wielkopolski „są właściwie niedoceniane”⁵⁸. Zasada, którą

⁵³ Zofia Nowak, *Władysław Zamoyski a spór o Morskie Oko w latach 1889–1909*, Kraków 1992; też, *Władysław hr. Zamoyski a spór o Morskie Oko*, [w:] *Spór o Morskie Oko. Materiały z sesji naukowej poświęconej 90. rocznicy procesu w Grazu. Zakopane 12–13 września 1992 r.*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 1993.

⁵⁴ Jerzy M. Roszkowski, *Walka o Morskie Oko w Tatrach (1811–1909)*, Kórnik 2018.

⁵⁵ Andrzej Sokala, *Wkład historyków prawa i romanistów polskich w wygrany spór o Morskie Oko*, [w:] „*Historia integra*”. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesięciolecie urodzin, red. Danuta Janicka, Ryszard Łaszewski, Toruń 2001, s. 441–450; Ewa Stawicka, *Proces o Morskie Oko*, „*Palestra*” 2001, nr 1–2, s. 56–69; Marek Skalski, *Płonące granice. Napięcia i konflikty o kształt terytorialny dzisiejszej Polski* (rozdz. I: *Wojna o Tatry*), Warszawa 2013, s. 13–34.

⁵⁶ Jacek Matuszewski, *Rola naoczni (wizji lokalnej) w procesie o granicę polsko-węgierską przy Morskim Oku w 120. rocznicę procesu*, PBK 2022, z. 39, s. 83–84.

⁵⁷ Barbara Wysocka, *Obrońca polskiej ziemi w Poznańskim*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003, s. 49–53; też, *Plenipotent...*, s. 66–74.

⁵⁸ Tamże, s. 69.

wcielał konsekwentnie w życie, brzmiała: „majątek każdy stanowi część Polski”⁵⁹. Jak ważna była ona dla Zamoyskiego, świadczy niedoszły zakup przezeń Jezior Wielkich i Małych oraz Jaszkowa (o łącznej powierzchni 13 000 mórg). Pertrakcje z ich właścicielem Zygmuntem Czarneckim w latach 1886–1887 nie powiodły się, gdyż jeden z twórców Hakaty – Hermann Kenemann – zaoferował olbrzymią sumę zakupu 830 000 marek, nabywając majątek dla swojej córki. Zamoyskiemu trudno było się z tym pogodzić. Do Celichowskiego wysłał list „pełen smutku i goryczy, że nie może tej klęsce zapobiec”⁶⁰. Warto do tego dodać, że Czarnecki przez bardzo korzystne sprzedanie trzech ww. majątków zdobył środki na zakup Dobrzycy w powiecie pleszewskim. Natomiast gdyby hrabiemu udało się już w 1887 r. zdobyć 830 000 marek przez zaciągnięcie pożyczek obciążających hipoteki kilku majątków dominium kórnickiego potrzebnych do nabycia Jezior Wielkich i Małych, to dwa lata później nie miałyby możliwości zgromadzenia środków finansowych w wysokości 460 000 złotych reńskich (w przeliczeniu około 750 000 marek) na zakup dóbr zakopiańskich. Duże znaczenie miało nie tylko samo dokupywanie do dominium kórnickiego folwarków i małych posiadłości, ale również wydźwięk propagandowy tych działań. Wieści, że „dobra kórnickie majątki zakupują”, szybko rozchodziły się w Poznańskim, a Władysława Zamoyskiego zaczęto uważać za instytucję powołaną do ratowania zagrożonych majątków. Barbara Wysocka zestawiała zakupione przezeń majątki ziemskie i folwarki oraz tylko orientacyjnie mniejsze nabytki. Temat ten wymaga dalszych pogłębionych badań nie tylko na podstawie materiałów źródłowych Biblioteki Kórnickiej, ale również akt Komisji Kolonizacyjnej przechowywanych w Archiwum Państwowym w Poznaniu. W pełnej naukowej biografii powinien on zostać omówiony w osobnym rozdziale dla wyrównania dysproporcji, widocznych zwłaszcza w popularnonaukowych pracach poświęconych hrabiemu.

Odrębne zagadnienie stanowi zarządzanie przez Władysława Zamoyskiego dominium kórnickim przez prawie 35 lat z oddali. W grudniu 1885 roku, podczas rugów pruskich, wraz z matką i siostrą, jako obywatele francuscy, zostali zmuszeni do wyjazdu z Poznańskiego. Do końca XIX stulecia władze pruskie bardzo niechętnie i rzadko zezwalały mu na krótkie przyjazdy, głównie na pogrzeby członków rodziny. Od początku XX w. otrzymywał częścię zezwolenia, a w 1910 r.

⁵⁹ Janina Żółtowska, *Dziennik. Fragmenty wielkopolskie 1919–1933*, Poznań 2003, s. 107.

⁶⁰ Cyt. za. Barbara Wysocka, *Obrońca...*, s. 53.

przyznano mu prawo corocznych pobytów⁶¹. Kórnickimi dobrami zarządzał zatem za pośrednictwem swojego plenipotenty Zygmunta Celichowskiego, któremu udzielił pełnomocnictwa generalnego 22 listopada 1881 r., u notariusza w Poznaniu. Zdaniem Barbary Wysockiej, autorki cytowanego wyżej artykułu *Plenipotent*, „choć z oddalenia kontrolował gospodarkę w majątkach, decydował o wyborze dzierżawców, ustaleniach kontraktów dzierżawnych, nakładach inwestycyjnych i in.” (s. 50). Kwestia ta wymaga dalszych badań, wnikliwego przeczytania zwłaszcza listów Celichowskiego do Generałowej i do jej syna (BK 7617 i 7668, łącznie 2180 kart). Jak wiadomo, Zamoyski nie kontynuował działalności mecenasowskiej swojego dziadka i wuja – Tytusa i Jana Działyńskich. Wydatki na bibliotekę i wydawnictwa znacznie ograniczył⁶². Należałoby jednak ustalić, czy Celichowski konsultował z nim kierowanie biblioteką i kolejne edycje źródeł, czy też hrabia w tym zakresie dał swemu plenipotentowi całkowicie wolną rękę? Pomocne dla autora pełnej naukowej biografii założyciela Fundacji byłoby opracowanie najpierw tematu *Dominium kórnickie w czasach Władysława Zamoyskiego (1881–1924)* w osobno wydanej monografii.

Dużym niedostatkiem pełnej naukowej biografii Władysława Zamoyskiego byłoby pominięcie procesu kształtowania się jego osobowości oraz poglądów gospodarczych, społecznych i politycznych, zasługujących na opisanie w osobnym rozdziale. Był dzieckiem rodziców blisko ze sobą spokrewnionych (Jadwigi z Działyńskich i jej o 28 lat starszego wuja, brata matki – generała Władysława Zamoyskiego), co może generowało niektóre cechy jego charakteru. Jakie miał zalety i wady? Dlaczego nie założył własnej rodziny? Ukazane powinny zostać kontakty twórcy Fundacji „Zakłady Kórnickie” z członkami bliższej rodziny obu rodów Zamoyskich i Działyńskich, a także ze współpracownikami, niespokrewnionymi członkami arystokracji i ziemiaństwa oraz działaczami społecznymi i politycznymi we wszystkich trzech zaborach. Wreszcie wokół Zamoyskiego unosił się cień antysemityzmu, o czym świadczą też niektóre wydawnictwa firmowane przez Bibliotekę Kórnicką. Przyszły jego biograf nie będzie mógł więc pominąć również tej drażliwej kwestii, a zwłaszcza odpowiedzi na pytania: jakiego

⁶¹ Kwestia udzielania przez władze pruskie zezwoleń W. Zamoyskiemu na pobyty w Poznańskim wymaga zbadania nie tylko na podstawie akt przechowywanych w Bibliotece Kórnickiej (BK 7562).

⁶² Elżbieta Jabłońska, *Ochrona zbiorów Biblioteki Kórnickiej w czasach Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003, s. 199–207; Danuta Zagartowska, *Bibliotekarz*, PBK 1996, z. 24, s. 9–37; Wanda Karkucińska, *Wydawca...*, tamże, s. 39–49.

rodzaju był to antysemityzm, czy i w jakim stopniu wpływał na działalność społeczną i gospodarczą dobroczyńcy Zakopanego? Nie na wszystkie te i inne pytania badawcze da się pewnie odpowiedzieć. Czasochłonne i trudne zrekonstruowanie jego osobowości i poglądów wymagać będzie wykorzystania rozproszonych w zbiorach wielu archiwów, bibliotek i kolekcji prywatnych pisanych przezeń listów, w których zdawkowo lub szerzej odnosił się do spraw społecznych, politycznych itd.

W połowie czerwca 1914 r. Zamoyski z matką i siostrą wyjechał do Paryża z zamiarem powrotu po sześciu tygodniach. Wybuch I wojny światowej sprawił, że jego przyjazd, jako obywatela francuskiego, nawet do Galicji okazał się niemożliwy. Do Kórniku wrócił dopiero 23 maja 1920 r. W Paryżu przebywał zatem prawie sześć lat. Był to – w porównaniu z poprzednimi laty – pasywny okres w jego życiu. Nie dysponował zresztą dużymi funduszami, gdyż rentowność dóbr kórnickich i zakopiańskich w czasie wojny znacznie spadła, a przesyłanie z nich gotówki okazało się bardzo utrudnione. W niektórych pamiętnikach oraz w broszurze Zenona Bosackiego działalność społeczno-polityczna hrabiego w tym okresie została wyolbrzymiona; całkowicie błędnie uznany został za „zakulisowego” działacza Komitetu Narodowego Polskiego. Bosacki wprowadził do biografii Władysława dużo zamieszania, podkoloryzowując, dla zwiększenia atrakcyjności czytelniczej, jego zainteresowania i działania. Za trafną należy uznać konstatację Stanisława Sierpowskiego, że Zamoyski nie rozwinął w czasie wielkiej wojny i konferencji pokojowej w Paryżu „działalności zaliczanej do politycznej”. Wątek ten nie miał „przesadnego znaczenia” ani dla jego życia osobistego, ani też z szerszej dziejowej perspektywy⁶³. Nie są więc potrzebne dalsze nad nim badania. Nie przyniosłyby one, jak można sądzić, rewelacyjnych wyników, które przewróciłyby obraz jego aktywności w tym czasie. Wnikliwego zbadania wymaga natomiast obejmujący lata 1920–1924 ostatni okres życia hrabiego ze szczególnym uwzględnieniem wszystkich jego kroków i działań prowadzących do utworzenia Fundacji „Zakłady Kórnickie”.

Z ostatnich trzech właścicieli dóbr kórnickich Władysław Zamoyski żył najdłużej – prawie 71 lat, Tytus Działyński – 65 lat, a Jan Działyński tylko nieco ponad 50 lat. Najdłużej też, bo prawie przez 44 lata, rozwijał działalność społeczną, gospodarczą i – w znacznie mniejszym stopniu – polityczną (licząc od przyjazdu i objęcia majątności kórnickiej w 1881 r.) na trzech obszarach: w Poznańskim,

⁶³ Stanisław Sierpowski, *Władysław Zamoyski w Paryżu w latach I wojny światowej*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003, s. 198.

Galicji i wśród polskiej emigracji we Francji. Jednakże nie tylko z powodu szerokiego zakresu chronologicznego i terytorialnego opracowanie pełnej naukowej biografii Władysława Zamoyskiego jest zadaniem trudnym, a dla początkującego badacza, w ramach nawet przedłużonych studiów doktoranckich, moim zdaniem niewykonalnym.

Niełatwą do pokonania przeszkodę stanowi obszerna i rozproszona baza źródełowa. Największą i najważniejszą część materiałów archiwalnych dotyczących Władysława Zamoyskiego przechowuje Biblioteka Kórnicka. Oprócz listów do niego od członków rodziny, pracowników w dobrach kórnickich i zakopiańskich, współpracowników, towarzystw naukowych, społecznych i oświatowych oraz zawierającej dużo informacji o nim obszernej korespondencji matki Jadwigi i siostry Marii, składają się na nie akta dominium kórnickiego oraz dóbr zakopiańskich, a także dotyczące sporu o Morskie Oko. Wymienione materiały były w różnym stopniu jedyną podstawą źródłową zdecydowanej większości publikacji naukowych poświęconych Władysławowi Zamoyskiemu. Ich autorzy, z nielicznymi wyjątkami, nie obejmowali swoimi badaniami często ważnych akt zgromadzonych w: Archiwum Państwowym w Poznaniu, Archiwum Narodowym i w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie, Bibliotece Polskiej w Paryżu, w Centralnym Archiwum Historycznym Ukrainy, Państwowym Archiwum Obwodowym i Dziale Rękopisów Biblioteki Naukowej im. W. Stefanyka (dawne Ossolineum) we Lwowie, w Dziale Rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (od kilkunastu lat skanowane są w nim listy i inne dokumenty z zasobu lwowskiego) i zbiorach prywatnych. Znaczna część listów do Zamoyskiego oraz związanych z nim osób napisana jest po francusku, niemiecku i angielsku, co wymaga od badaczy dużych kompetencji, a przynajmniej dobrej biernej znajomości tych języków. Dochodzą do tego jeszcze liczne źródła drukowane. Samych pamiętników zawierających obszerniejsze informacje o twórcy Fundacji doliczyłem się ponad dwudziestu. Ponadto do przygotowania dobrego katalogu pytań badawczych oraz opisanie działalności społecznej i gospodarczej Władysława Zamoyskiego w kontekście historycznym niezbędna jest szeroka wiedza pozaźródłowa, dobra znajomość dziejów Galicji, zaboru pruskiego, polskiej emigracji we Francji i pierwszych lat II Rzeczypospolitej.

Zebraanie materiałów potrzebnych do napisania pełnej biografii naukowej Władysława Zamoyskiego wymaga przeprowadzenia czasochłonnych badań, dobrego opanowania warsztatu badawczego historyka, wysokich kompetencji językowych

oraz znacznych kosztów, a zatem zdobycia dużego grantu badawczego. Potrzebna pełna naukowa monografia powinna zostać atrakcyjnie napisana, opowiedzieć o jego życiu i działalności integralnie słowem i obrazem, co wymaga odnalezienia nowych, dotąd nie reprodukowanych materiałów ilustracyjnych, nie tylko w zasobach archiwalnych i bibliotecznych, ale również w prasie wszystkich trzech zaborów. Książki wydane ostatnio przez Fundację „Zakłady Kórnickie” zawierają wiele tych samych ilustracji, znacznie już czytelnikom opatrzonych⁶⁴.

Temat zasługujący na opracowanie w książce lub przynajmniej w obszernym artykule stanowi życie pośmiertne Władysława Zamoyskiego. Pożądane byłoby, aby publikacja na ten temat przyniosła odpowiedzi na pytania: od kiedy, gdzie, w jakiej skali i formie oraz przez jakie instytucje jego działalność i zasługi są przypominane i upamiętniane. Przykładowo w Zakopanem został uhonorowany w centralnym miejscu na Krupówkach okazałym pomnikiem, ale już na stałej wystawie w Muzeum Tatrzańskim zasługi hrabiego dla polskich Tatr i ich stolicy nie są ukazane. Postać Władysława Zamoyskiego obrosła wreszcie licznymi legendami i anegdotami, w tym także niemającymi żadnego osadzenia w faktach historycznych. Wskazane byłoby też ich opisanie i zweryfikowanie.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk Kazimierz, *Działalność społeczno-kulturalna Władysława Zamoyskiego*, Bydgoszcz 2001, mps w zbiorach Biblioteki Kórnickiej.
- Bąk Piotr, Guzik Marcin, *Obraz dóbr zakopiańskich w 1889 r. na podstawie map katastralnych, ksiąg gruntowych i operatu urządzania lasu, Działalność Zamoyskich w dobrach zakopiańskich*, Zakopane 2010.
- Bątkiewicz Edyta, *Zakopiańskie lasy Władysława Zamoyskiego*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej” 2014, t. 13.
- Bieńkowski Władysław, *Spór o Morskie Oko. Wspomnienia*, Kórnik – Zakopane 2002.
- Bosacki Zenon, *Władysław Zamoyski 1853–1924*, wyd. 2 poszerzone i poprawione, Kórnik 2002.
- Bosacki Zenon, *Władysław Zamoyski. Fundator Kórnika i Zakopanego*, Poznań 1986.
- Chałupka Władysław, *Władysława Zamoyskiego umiłowanie lasu*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2005, z. 27.

⁶⁴ Maria Zamoyska, *Wspomnienia*, oprac. Magdalena Biniś-Szkopek, Igor Kraszewski, Krzysztof Rataj, Kórnik 2017; Jadwiga Zamoyska, *Wspomnienia*, wyd. 2 popr., wstęp i oprac. Edyta Bątkiewicz-Szymanowska, Magdalena Biniś-Szkopek, Kórnik 2023; Katarzyna Czachowska, *Generałowa Jadwiga Zamoyska (1831–1923). Życie i dzieło*, Kórnik 2023.

- Chramiec Adam, *Wspomnienia doktora Andrzeja Chramca*, opr., wstęp i posłowie Barbara Wysoka, Kórnik – Zakopane 2006.
- Czachowska Katarzyna, *Dom rodzinny Władysława Zamoyskiego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2003, z. 26.
- Czachowska Katarzyna, *Generałowa Jadwiga Zamoyska (1831–1923). Życie i dzieło*, wyd. 1, Poznań 2011, wyd. 2, Kórnik 2023.
- Czachowska Katarzyna, *Wychowanie i edukacja Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003.
- Gawrońska Helena z Lubomirskich Stanisławowa, *Władysław Zamoyski, Zakopane – Morskie Oko*, opr., posłowie i indeks osób Zofia Nowak, Kórnik – Zakopane 2003.
- Hetnal Adam, *Zasługi hr. Władysława Zamoyskiego juniora (1853–1924), ostatniego właściciela dóbr kórnickich i zakopiańskich, dla Polski i Polaków oraz kontrowersje wokół jego osoby i działalności*, Kórnik 2006.
- Homola Irena, *Od wsi do uzdrowiska. Zakopane w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Zakopane: czterysta lat dziejów*, red. Renata Dutkova, t. I, Kraków 1991.
- Jabłońska Elżbieta, *Ochrona zbiorów Biblioteki Kórnickiej w czasach Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003.
- Jeleń Ewa, Krupski Jan, *Stacja końcowa Zakopane. 100 lat kolei zakopiańskiej 1899–1999*, Warszawa 1999.
- Karkucińska Wanda, *Wydawca*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1996, z. 24.
- Kosman Marceli, *Opowieści kórnickie*, Poznań 1978, s. 210–224; wyd. 2, Poznań 1983; wyd. 3, Kórnik 2010.
- Kwieciński Mirosław, *Propinacja w działalności gospodarczej Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003.
- Kwieciński Mirosław, *Trudne początki. Aktywność gospodarcza hrabiego Władysława Zamoyskiego w pierwszych latach po nabyciu Zakopanego*, [w:] *Działalność Zamoyskich w dobrach zakopiańskich*, Zakopane 2010.
- Kwilecki Andrzej, *Przyjazd Zamoyskich do Kórnika w 1881 roku*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2001, z. 25.
- Kwilecki Andrzej, *Ziemiaństwo wielkopolskie. Między wsią a miastem*, Poznań 2001.
- Łuczak Maria, *Władysław hr. Zamoyski (1853–1924)*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003.
- Łysakowska-Trzoss Agata, *Kierunek Australia! Władysława Zamoyskiego podróż na koniec świata*, https://www.historiaposzukaj.pl/wiedza,osoby,1610,osoba_wladyslaw_zamoyski.html.
- Matuszewski Jacek, *Rola naoczni (wizji lokalnej) w procesie o granicę polsko-węgierską przy Morskim Oku w 120. rocznicę procesu*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2022, z. 39.
- Mężyński Andrzej, *Jan Działyński 1829–1880*, Wrocław 1987.
- Moździerz Zbigniew, Roszkowski Jerzy M., *Szlak Zamoyskiego. Przewodnik*, Zakopane 2013.
- Nowak Zofia, *Historia Zakładu Kórnickiego*, cz. I: Kórnik – Lubowla – Kalwaria Zebrzydowska 1882–1889, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2001, z. 25; cz. II: Zakopane – Kuźnice, wrzesień 1889 – lipiec 1914, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2003, z. 26; cz. III: Lipiec 1914 – październik 1924, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2009, z. 29.
- Nowak Zofia, *Przejęcie dóbr kórnickich przez Władysława Zamoyskiego w spadku po Janie Działyńskim*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1978, z. 14.

- Nowak Zofia, *Władysław hr. Zamoyski a spór o Morskie Oko*, [w:] *Spór o Morskie Oko. Materiały z sesji naukowej poświęconej 90. rocznicy procesu w Grazu. Zakopane 12–13 września 1992 r.*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 1993.
- Nowak Zofia, *Władysław Zamoyski a spór o Morskie Oko w latach 1889–1909*, Kraków 1992.
- Nowak Zofia, *Władysław Zamoyski i spór o Morskie Oko w latach 1890–1909*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1986, z. 21.
- Nowak Zofia, *Zasługi Władysława Zamoyskiego dla budowy kolei Chabówka – Zakopane*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1988, z. 22.
- Paszkowski Lech, *Polacy w Australii i Oceanii 1790–1940*, Londyn 1962.
- Ratajczak Wiesław, *Św. Franciszek, św. Albert i Władysław Zamoyski. Wyimek z duchowej historii Zakopanego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2018, z. 35.
- Roszkowski Jerzy M., *Dobra Zakopane – Kościelisko za poprzedników hr. Władysława Zamoyskiego (1805–1889)*, [w:] *Działalność Zamoyskich w dobrach zakopiańskich*, Zakopane 2010.
- Roszkowski Jerzy M., *Hrabia Władysław Zamoyski – człowiek i dzieło*, „Nowy Przegląd Wszechpolski” 1998, nr 5–6.
- Roszkowski Jerzy M., *Walka o Morskie Oko w Tatrach (1811–1909)*, Kórnik 2018.
- Roszkowski Jerzy M., *Władysław hr. Zamoyski – dobroczyńca Zakopanego*, Zakopane 2003.
- Roszkowski Jerzy M., *Władysław hr. Zamoyski – muzeolog, mecenas, protektor Muzeum Tatrzańskiego*, [w:] *O ojcach założycielach i pierwszych budowniczych Muzeum Tatrzańskiego. Pokłosie sympozjum z okazji 120-lecia zawiązania się TMT i narodzin MT oraz 120-lecia urodzin Juliusza Zborowskiego, odbytego w Zakopanem 25 września 2008 r.*, red. Mieczysław Rokosz, Zakopane 2012.
- Roszkowski Jerzy M., *Władysław hr. Zamoyski – współtwórca zakopiańskiego „Sokoła”*, [w:] *Krajowy Zlot Sokolstwa Polskiego. 110 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Zakopanem*, red. Andrzej Łopata, Kraków 2004.
- Roszkowski Jerzy M., *Władysław hr. Zamoyski (1853–1924) – człowiek na miarę trudnych czasów*, [w:] *Władysław Zamoyski w Zakopanem*, Kórnik – Zakopane 2013.
- Roszkowski Jerzy M., *Władysław hr. Zamoyski*, [w:] *Zbigniew Moździerz, Jerzy M. Roszkowski, Szlak Zamoyskiego. Przewodnik*, Zakopane 2013.
- Sierpowski Stanisław, *Stan badań nad biografią Władysława Zamoyskiego*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003.
- Sierpowski Stanisław, *Władysław Zamoyski kontra Bronisław Piłsudski. Uwspółcześiona lekcja historii*, [w:] *Władysław hr. Zamoyski (1853–1924) i jego bliscy. Działalność w kraju i za granicą*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 2015.
- Sierpowski Stanisław, *Władysław Zamoyski w Paryżu w latach I wojny światowej*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003.
- Sierpowski Stanisław, *Wstęp*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003.
- Skalski Marek, *Płonące granice. Napięcia i konflikty o kształt terytorialny dzisiejszej Polski (rozdz. I: Wojna o Tatry)*, Warszawa 2013.
- Sokala Andrzej, *Wkład historyków prawa i romanistów polskich w wygrany spór o Morskie Oko*, [w:] *„Historia integra”. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Danuta Janicka, Ryszard Łaszewski, Toruń 2001.
- Stawicka Ewa, *Proces o Morskie Oko*, „Palestra” 2001, nr 1–2.

- Władysław hr. Zamoyski (1853–1924) i jego bliscy. *Działalność w kraju i za granicą*, red. Jerzy M. Roszkowski, „Zeszyty Tatrzańskie” 2015, t. 5.
- Władysław Zamoyski 1853–1924. *Życie i dzieło*, Poznań 1988.
- Wnuk Władysław, *Moje Podhale*, Warszawa 1968.
- Wysocka Barbara, *Obrońca polskiej ziemi w Poznańskim*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003.
- Wysocka Barbara, *Plenipotent*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1996, z. 24.
- Zagartowska Danuta, *Bibliotekarz*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1996, z. 24.
- Zakopiańskie wodociągi i kanalizacja 1905–2005*, red. Jerzy M. Roszkowski, Zakopane 2006.
- Zamoyska Jadwiga, *Wspomnienia*, wyd. 2 popr., wstęp i oprac. Edyta Bąkiewicz-Szymanowska, Magdalena Biniaś-Szkopek, Kórnik 2023.
- Zamoyska Maria, *Wspomnienia*, oprac. Magdalena Biniaś-Szkopek, Igor Kraszewski, Krzysztof Rataj, Kórnik 2017.
- Żerko Stanisław, *Starania Władysława Zamoyskiego o budowę linii kolejowej Chabówka – Zakopane*, [w:] *Władysław Zamoyski 1853–1924*, red. Stanisław Sierpowski, Kórnik – Zakopane 2003.
- Żółtowska Janina, *Dziennik. Fragmenty wielkopolskie 1919–1933*, Poznań 2003, s. 107.
- Żukowski Włodzimierz, Potocki Mikołaj, *Władysława hr. Zamoyskiego podróż dookoła świata*, Kórnik 2010, <https://www.wbc.poznan.pl/publication/144588>.

ABSTRAKT

WITOLD MOLIK

O POTRZEBIE NAUKOWEJ BIOGRAFII WŁADYSŁAWA ZAMOYSKIEGO (1853–1924)

Chociaż hrabia Władysław Zamoyski wzbudzał w ostatnich kilku dziesięcioleciach zainteresowanie historyków, owocujące artykułami i pracami popularnonaukowymi, nadal nie doczekał się wyczerpującej naukowej monografii. Jej opracowanie będzie dla przyszłego autora zadaniem trudnym. Liczne i rozproszone materiały źródłowe oraz długa, ponad czterdziestoletnia, działalność społeczna, gospodarcza i w mniejszym zakresie polityczna hrabiego w zaborze pruskim, Galicji, wśród emigracji polskiej we Francji, a także w pierwszych latach II Rzeczypospolitej – wymagają opisanie w kontekście historycznym i co za tym idzie, posiadania szerokiej wiedzy pozaźródłowej. Oś narracji przewijającą się przez wszystkie rozdziały biografii powinna stanowić droga prowadząca do utworzenia przez Zamoyskiego w 1924 roku Fundacji „Zakłady Kórnickie” – największego dzieła jego życia. Pożądane byłoby szerokie ukazanie nie tylko działalności hrabiego na terenie Galicji, w Zakopanem i roli w słynnym sporze o Morskie Oko, ale również słabiej dotąd zbadanego i mniej znanego udziału hrabiego w polsko-niemieckiej walce o ziemię w zaborze pruskim w końcu XIX i na początku XX w.

Słowa kluczowe: Władysław Zamoyski, biografia i jej koncepcja, problemy badawcze, Galicja, zabór pruski, emigracja polska we Francji, pierwsze lata II Rzeczypospolitej, Fundacja „Zakłady Kórnickie”

ABSTRACT

WITOLD MOLIŁ

ON THE NEED FOR A SCIENTIFIC BIOGRAPHY OF WŁADYSŁAW ZAMOYSKI (1853–1924)

Although in recent decades Count Władysław Zamoyski has been attracting a lot of interest on the part of historians, which resulted in numerous papers and popular science works, he has not yet been the subject of an exhaustive scientific monograph. Its preparation is, however, going to be a difficult task for its future author. The many dispersed source materials and the Count's more than 40 years long social, economic, and to a smaller extent political activity under the Prussian partition, in Galicia, among the Polish emigrants in France and during the first years of the Second Polish Republic – need to be described in the historical context, and, what follows, call for broad knowledge extending beyond these sources. Zamoyski's path leading to his establishment in 1924 of the foundation "Zakłady Kórnickie" – his life's grandest work – should constitute the narrative axis weaving through all the chapters of his biography. It would be desirable to present extensively not only the Count's activity in Galicia, Zakopane and his role in the famous dispute on Morskie Oko, but also his less researched and less known participation in the Polish-German fight for land in the Prussian partition in the late 19th and early 20th century.

Keywords: Władysław Zamoyski, biography and the concept behind it, research problems, Galicia, Prussian partition, Polish immigration in France, early years of the Second Polish Republic, foundation "Zakłady Kórnickie"